

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

МАРМУРАШ Любов Петрівна

УДК 371(09)

**РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ
В ЕПОХУ ВІХОВИХ КУЛЬТУР
СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

13.00.01– загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
ЄВТУХ Микола Борисович,
академік-секретар Відділення педагогіки
і психології вищої школи АПН України.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ЧЕПІЛЬ Марія Миронівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
ГЕРЦЮК Дмитро Дмитрович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 26 березня 2009 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Автореферат розіслано 26 лютого 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чайка В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Визначальною рисою входження України до єдиного освітнього простору є прагнення до духовного і формування нових ціннісних орієнтацій. Важливим змістом сучасної освітньої ситуації, як підкреслюють В. Андрущенко, І. Бех, М. Євтух, В. Кремень, Г. Терещук, А. Степанюк, є поєднання національних виховних традицій із загальноцивілізаційними, розвиток особистісно зорієнтованого виховання, духовне становлення особистості через гуманізацію освіти. Пріоритетним напрямом гуманізації освіти на сучасному етапі є повернення до спадщини віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя принципово новим шляхом інтеграції особистості у соціокультурне середовище через онтологічний рівень (генофонд), який постає у формі перспективної цілісності, що забезпечує становлення людини, її духовності, у прагненні знайти найвищий сенс свого існування. Гуманістична спрямованість педагогічної думки віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя сприяє формуванню цілісної картини світу, духовності, культури особистості, що ґрунтується на принципах виконання Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття).

У сучасній педагогіці проблема гуманістичної спрямованості освіти досліджувалась із таких питань: постійне духовне спілкування вчителів і учнів; втілення високих ідеалів гуманізму; етичне ставлення до усього живого; особистісно зорієнтоване навчання та виховання, проблеми формування особистості сучасного вчителя. Ці напрями зафіксовані у працях учених – педагогів: В. Андрущенка, І. Беґа, В. Бондаря, М. Євтуха, І. Зязюна, А. Степанюк, О. Сухомлинської, В. Чайки, М. Чепіль. Теоретико-педагогічні проблеми у досліджуваному форматі здійснено Ю. Бондаренком, М. Боришанською, О. Варьяш, В. Василенком, Л. Васильською, В. Галузинським, А. Гуревичем, Д. Добродєєвим, М. Євтухом, Г. Жураківським, О. Зеленським, М. Ігнатенко, Ф. Кардіні, В. Клепиковим, Г. Корнєтовим, В. Кравцем, А. Леоновим, В. Малявіним, М. Піотровським, І. Семененко, Х. Тлашевим, М. Фіцулою та ін.

Однак, питанням розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки доби віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя у педагогічних дослідженнях не приділялось належної уваги. До цього часу не обґрунтовано гуманістичну спрямованість як спрямованість виховання потреби на самовизначення, не розкрито профетичне значення гуманістичної спрямованості зазначеного періоду, не виділено аксіологічного поля цінностей та ціннісних орієнтацій гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя. Окрім цього, необхідно професійно кваліфікувати «західну» та «східну» педагогічні парадигми зазначеного періоду, виокремити їх конструктивні моменти.

Вивчення літературних джерел, ознайомлення з висновками багатолітніх теоретичних

напрацювань учених щодо розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя, що стосуються сучасної педагогіки, забезпечили можливість виявити низку суперечностей між:

– досвідом одного із найвагоміших попередніх періодів – народження світових релігій, філософії, монотеїстичної світоглядної парадигми та новими стратегіями впливу на людину, пошуками шляхів, що дали б змогу «достукатися» до її душі;

– типологією педагогічних парадигм «заходу» та «сходу» в епоху віхових культур Стародавнього світу, які різнилися в історії людства на євро-азійському континенті, але мали і дещо спільне – духовну єдність, що живилася з таємничого, трансцендентного джерела, і сьогоденною тенденцією світоглядного, соціокультурного та релігійного протистояння і синтезу;

– важливістю впровадження у навчальний процес пізнання шляхом епістемі та недостатньою визначеністю її статусу, ролі у досягненні цілей духовного становлення людини.

Актуальність проблеми, наявність вищеназваних суперечностей та необхідність їх розв'язання зумовили вибір теми дисертації: **«Розвиток гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (ТНПУ) як складова комплексної теми “ Гуманістичні засади методології гуманітарних наук та їх реалізація в системі вищої освіти” (№ 0198U000341). Тема дисертації затверджена вченою радою ТНПУ (протокол № 1 від 04.09.2007 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 8 від 30 жовтня 2007 року).

Мета дослідження полягає у систематизації педагогічних поглядів на проблему розвитку гуманістичної спрямованості в епоху віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя.

Реалізація цієї мети передбачила розв'язання таких **завдань:**

1. Визначити тенденції розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу.

2. Конкретизувати шляхи розвитку «людини духовної» у світоглядній системі Середньовіччя.

3. Виокремити аксіологічне поле цінностей досліджуваного періоду.

4. Розкрити профетичне значення гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду.

Об'єкт дослідження – педагогічна думка епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя.

Предмет дослідження – гуманістична спрямованість педагогічного досвіду віхових культур

Стародавнього світу і Середньовіччя та її профетичний характер.

Хронологічні межі дослідження охоплюють той духовний процес, який протікав між VIII ст. до н. е. – XV ст. н. е.

Територіальні межі дослідження. Вивчення заявленої проблеми ґрунтується на відстеженні процесу розвитку історико-педагогічних ідей у Стародавньому Сході – на матеріалі Індії, Китаю; Стародавній Захід розглядається на матеріалі Греції. У вивченні педагогічної думки Середньовічного Сходу використано матеріали з історії освіти та виховання Візантії, Арабського халіфату, Заходу - Італії, Франції, Англії й Німеччини. Використано також матеріали з історії освіти та виховання Київської Русі.

Методологічною основою дослідження є: ідея, як вища форма пізнання (Істини), яка виражає суб'єкт і спрямована на його самовизначення, самоідентифікацію, знаходження себе в іншому, що дозволяє побачити перспективи реалізації шляхів, спрямованих на дане самовизначення (Авва Доротей, Августин Блаженний, Будда, Василь Великий, «Закони Ману», Конфуцій, «Махабхарата», Микола Кавасила, Піфагор, Платон, «Рамаяна», Сократ, «Чжуан-цзи»; Ю. Бондаренко, В. Василенко, Л. Васильєва, Н. Волинська, В. Галузинський, А. Гуревич, М. Євтух, Г. Жураківський, О. Зеленський, І. Ігнатенко, В. Клепіков, Г. Корнетов, В. Кравець, І. Крип'якевич, Ю. Кріль, А. Леонов, В. Малявін, А. Марру, І. Семененко, В. Феоктистов); принцип історизму, що забезпечує можливість відстежити причинено-наслідковий зв'язок розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду, побачити його перспективи, передбачити оцінку педагогічних традицій з позицій сьогодення (А. Вірковський, Л. Кондрацька, Б. Рассел, Ю. Шайгородський, К. Ясперс); теорія педагогічної аксіології (І. Гільова, В. Гороява, Н. Мойсеюк, Ю. Шайгородський); принцип діалектичного заперечення, який забезпечує розв'язання суперечностей, що сприяє розвитку гуманістичної парадигми, набуваючи нових рис у спадкоємності епох окресленого періоду. Єдність цих підходів забезпечує адекватне вирішення завдань дослідження та досягнення його мети.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано методи теоретичного пошуку: аналізу та синтезу для вивчення проблеми у фаховій літературі, уточнення сутності й особливостей педагогічних традицій, відстеження наслідків епістемологічного пізнання на особистість вчителя; абстрагування (узагальнююча абстракція) для глибшого вивчення ідеї, спрямованої на самоідентифікацію, знаходження себе в іншому через цінності і ціннісні орієнтації, які являють собою «вісь» самовизначення; ідеалізації з метою кваліфікації педагогічних парадигм Заходу і Сходу, щоб з'ясувати конструктивні аспекти процесу виховання; конкретизації теоретичних знань для розкриття гуманістичної спрямованості через епістему, що надає нових ознак та значень; порівняння з метою виявлення подібності/відмінності внутрішніх зв'язків педагогічної думки для з'ясування закономірностей виховного процесу,

сутностей.

Дослідження проводилось у три етапи упродовж 2002–2008 років.

На першому етапі (2002–2004 рр.) – *констатувальному* – здійснено аналіз педагогічної, філософської літератури, проведено ознайомлення з джерелами та науковою літературою. Сформульовано вихідні теоретичні положення, методичний апарат дослідження. Конкретизовано сутність основних понять “*гуманістична спрямованість*”, “*педагогічна думка віхових культур*”, уточнено інтерпретацію поняття “*епістемологічна парадигма*”, визначено тенденції розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур Стародавнього світу.

На другому етапі (2004–2005 рр.) – *теоретико-узагальнювальному* – конкретизовано шляхи розвитку «людини духовної» у світоглядній системі Середньовіччя, визначено характер взаємозв'язків між окремими структурними компонентами, узагальнено зібрані дані.

На третьому етапі (2005–2008 рр.) – *підсумковому* – виокремлено аксіологічне поле цінностей окресленого періоду та розкрито профетичне значення гуманістичної спрямованості педагогічної думки, апробовано результати дослідження, сформульовано основні висновки, визначено перспективи подальшого дослідження проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* на основі науково обґрунтованих тенденцій (у прагненні до пізнання Логосу (Нусу); у стані нірвани; єднанні з Дао; слідуванні волі Божій) розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки через епістемологічну парадигму, антропологічну рефлексію крізь епохи віхових культур Стародавнього світу *систематизовано* результати педагогічних поглядів у створенні принципово нової особистісно зорієнтованої концепції гуманістичної спрямованості, яка включає *виокремлене* аксіологічне поле цінностей окресленого періоду, основою якого є *абсолютні цінності*: Доброта, Любов, Мудрість, *домінантні якості* (благоговіння, самопожертва; терпіння, людяність і обов'язок, благородство, совісна воля, стриманість, смиренність, радість, довготерпіння, милосердя, лагідність, братолюбство; прощення, поступлення, повчання; праведність, чеснотність, мовчазність, скромність; знання прекрасного, першосущного, божественного; прощення – поступлення – повчання), *методи самопізнання* (екзистенційний, епістемологічний, синергетичний), *засоби* формування самопізнання: щоденна молитва, віра, богослужіння, покаяння, наслідування заповідей блаженств, споглядання, обряди, медитація;

розкрито профетичний характер гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду, який репрезентує епістемічну проникливість, рефлексивно – креативну компетентність педагога, синтез *ціннісних орієнтацій*.

Конкретизовано шляхи (трансценденція, стратифікація, секуляризація) розвитку «людини духовної» у світоглядній системі Середньовіччя, які визначають спосіб виховання особистості, яка виступає суб'єктом виховного процесу, вона (особистість) проходить «суб'єктивне переживання»

в своїх помислах, діяльності, в цілісному культурному просторі; проходить шлях внутрішнього переосмислення, перетворення; самосвідомість стає складовою системи цінностей.

Теоретичне значення дисертації. У роботі на основі ідей педагогічної думки епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя поглиблено і розширено положення теорії гуманізації освіти, що відкривають нові можливості у вивченні теорії та історії педагогіки, зокрема, проблем розвитку загального світового педагогічного процесу, типології різних педагогічних парадигм. Матеріали й висновки праці сприяють реалізації об'єктивних підходів до розуміння педагогічного минулого, усвідомленню необхідності звернення до внутрішньо педагогічних традицій.

Практичне значення роботи полягає у розробці навчально-методичного посібника «Розвиток гуманістичної освітньої парадигми від доби віхових культур Стародавнього світу до пізнього Середньовіччя» (Методичні рекомендації з історії педагогіки), авторської програми для спецкурсу «Гуманістична спрямованість майбутнього викладача». Матеріали дослідження можуть використовуватися у вивченні дидактики, під час викладання нормативних курсів, спецкурсів і спецсеминарів у вищих навчальних закладах. Отримані результати можуть знадобитися для написання монографічних праць з відповідної проблематики, підручників і посібників з історії педагогіки.

Вірогідність та надійність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації забезпечується методологічним обґрунтуванням вихідних позицій, використанням низки взаємо доповнювальних методів, адекватних об'єкту, предмету, меті й завданням дослідження, аналізом фахової літератури, наукових джерел; апробацією основних положень дисертації; обговоренням результатів дослідження на науково-практичних конференціях.

Апробація роботи. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, провідну ідею та результати якого викладено у доповідях та виступах на: міжнародних науково-практичних конференціях «Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті» (Тернопіль, 2006); «Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі. Процеси модернізації вищої освіти України у контексті Болонського процесу : світовий досвід та українські реалії» (Львів, 2007); «Проблеми освіти» (Краматорськ, 2008); регіональній «Українська національна школа : стан та перспективи розвитку» (Тернопіль, 2006).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 10 одноосібних публікаціях, з них 6 – у наукових фахових виданнях, 3 – матеріали конференцій; 1 навчально-методичний посібник.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (265 найменувань) та додатку на 20 сторінках. Робота містить 1 таблицю, 2 рисунки. Загальний обсяг дисертації викладено на 208 стор., основний зміст – на 160 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, проаналізовано ступінь її розробленості, сформульовано його мету, завдання, визначено об'єкт, предмет, методологічні та теоретичні основи, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи; наведено дані про апробацію результатів роботи та впровадження отриманих результатів.

У **першому розділі «Епістемологічна парадигма розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу»** розкрито тенденції розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур через епістемологічну парадигму, конкретизовано сутність понять: «педагогічна думка віхових культур», «гуманістична спрямованість», зроблена інтерпретація поняття «епістемологічна парадигма».

Поняття «віхові культури» походить від слова «осьовий час». Цей термін уперше увів німецький філософ К. Ясперс для означення історичного періоду, що проходив між 800–200 рр. до н. е. До віхових культур належать культури Індії, Китаю, Європи з її поляризацією Захід – Схід. Аналіз праці К.Ясперса «Зміст і призначення історії» свідчить, що цей час дає змогу нам краще усвідомити історичне значення педагогічної спадщини для людства загалом. У цю епоху закладено духовну основу людства. Це відбувається на висотах окремих особистостей, але певним чином впливає на інших людей. Ми визначаємо *педагогічну думку віхових культур*, як педагогічний досвід окремих особистостей, що розкривається за допомогою духовного процесу і становить історичну субстанцію людського буття.

Розвиток гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур Стародавнього світу є історико-педагогічною та філософською проблемою. Педагогічні знання цієї епохи відображають прагнення пізнати себе, рефлексувати, перебувати у нескінченному стані інтерпретації. Тому досліджувана проблема вирішується через епістемологічну парадигму.

Епістемологічна парадигма передбачає вміння мислити, споглядати образи минулого, пізнавати на рівні значущих переконань, знати про предмети і володіти мовами (К. Ясперс). Механізмом, що забезпечує ці процеси є рефлексія як акт повернення індивіда до самого себе; акт «самоподвоєння» у дзеркалі власної свідомості, первинною формою якого є «сукупність метатілесних акцій, спрямованих на самоідентифікацію, самоочищення», або «знаходження себе в іншому» (Л. Кондрацька), як спосіб самоздійснення творчої активності в людині, в якій вона виділяє своє власне зусилля, і свою життєву позицію як основу творчого буття і як основну можливість саморозвитку і самовдосконалення себе і свого життя (І.Валіуліна), що є засобом досягнення духовного зростання.

Епістемологічну парадигму східної та західної педагогічних традицій охарактеризовано в антропологічному вимірі (розвиток людини в історичному процесі), що є характерною необхідністю сучасної освітньої ситуації. Вона зумовлена актуальністю гуманістичної проблеми:

людина як найвища цінність. На сучасному етапі антропологізм утвердив раціональність, яка неможлива без екзистенціональної свободи.

Аналіз першоджерел (Будда, «Закони Ману», Конфуцій («Бесіди і судження»), Платон («Держава», «Закони»), Піфагор, Сократ) щодо епістемологічної парадигми у «східній» та «західній» педагогічній традиції та наукових праць (Ю. Бондаренко, В. Василенко, Л. Васильєва, Н. Волинська, В. Галузинський, М. Євтух, Г. Жураківський, О. Зеленський, В. Клепиков, Л. Кондрацька, Г. Корнєтов, Ю. Кріль, А. Леонов, А. Марру, В. Малявін, І. Семененко), врахування особистісно осмислених епістемологічних знань дали змогу визначити *гуманістичну спрямованість* педагогічної думки віхових культур Стародавнього світу як спрямованість процесів освіти і виховання на людиностановлення, станом якої є особистісна зорієнтованість, що реалізується на рівні «розуму і серця» через визначення цінностей та ціннісних орієнтацій. Основу цих процесів становить спільність думок у східній та західній педагогічних традиціях, модель учнівства: культ знань, педагогічна умова (оволодіння цими знаннями), Учитель (носій Істини, джерело священних знань). Спрямованість освітніх процесів на а) пізнання Логосу (Нусу) (формування *любви*; *ідея слідування Богу*; шлях до духовного і досконалого життя: *істинність, вічність, незмінність, чистота; перемога над самим собою*; відмова від усіх спокус земного життя і вступ у світ ідей; споглядання *любви до мудрості; вічне Добро* (на зразок етики у великих віровчителів)); б) на стан нірвани («серединний» шлях між добром і злом; *просвітлення, досягнення мудрості*); в) на єднання з Дао (*відданості дао*, життєвий шлях людини, зітканий із її власних вчинків); г) слідуванні волі Божій (*звільнення від гріхів*) визначають тенденції розвитку гуманістичної спрямованості доби віхових культур Стародавнього світу.

Педагогіка віхових культур Стародавнього світу відкриває в людині самосвідомість, що забезпечує їй можливість піднятися над самою собою. Педагоги Китаю, Індії, Греції спрямовували процеси освіти і виховання на людино становлення, самовизначення, знаходження себе в іншому. Основним аспектом педагогічного змісту епохи віхових культур є педагогічна думка з позиції екзистенції (різниця між добром і злом). Педагогічний процес, що включає епістемологічну парадигму сприяє реалізації закладених у людині можливостей досягнути цей зміст, вести діалог із ним. Дана парадигма є особистісно зорієнтованою, а тому і перспективною. Особистість виступає її суб'єктом пізнання, особистісного самовизначення, розвитку, а тому є «самоцінною».

У другому розділі «Проблема розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки в світоглядній системі Середньовіччя» конкретизовано **шляхи** розвитку «людини духовної» через трансценденцію, стратифікацію, освітньо-виховні домінанти.

Визначено ті фактори, які впливали на розвиток проблеми гуманістичної спрямованості педагогічної думки середньовічної Візантії: безпорадна і беззахисна людина; питання того часу і

сьогодення: життя і смерті; грецький епос; процес пізнання потлумачувався як богоуподібнення, світоглядною позицією особистості виступала віра –форма єднання людини з Богом і шлях удосконалення суб'єкта; соціальна криза, що зумовила кінець панування античної культури (VII ст.); період іконоборства (VIII ст.), православна Церква («ієрархічна, канонічна, літургійна») - головний носій культури Візантії, а монастирі – центри освіченості, висхідними передумовами вважалися істини, дані через одкровення (К. Ясперс); вплив Західної Європи; розвиток ісихазму («іси – хія – розумна молитва») як світоглядної системи.

Результати аналізу педагогічної традиції у Візантії як «золотого мосту» між західною і східною культурами, яка мала глибокий вплив на розвиток країн Середньовічної Європи (Південної і Східної), де утвердилось православ'я, свідчать, що в основу ввійшло виховання на сакральній традиції. Вона синтезувала в собі східні та західні культури, кристалізувала ідейну сутність епохи віхових культур Стародавнього світу як вищу форму пізнання Істини, що виражає суб'єкт і спрямована на його самовизначення.

Трансценденцією за аналізованої доби називався Бог, із самою постаттю якого органічно пов'язувалося навчання та виховання. Метою виховання вважалось прищеплення релігійного почуття й навернення дитини до християнського способу життя. Найважливішим джерелом духовного розвитку були виховні ідеали та світогляд християнства, а педагогічна думка стала частиною богослов'я. Педагогічні ідеї візантійських богословів знайшли своє вираження в вихованні і навчанні, спрямованих на людину становлення через шлях до Бога, через досягнення абсолютних цінностей. Провідною ідеєю Василя Великого виступає ідеал християнина, необхідність вдосконалення, дотримання посту, молитов, змістом яких виступає Євхаристія – «наша хвала, наша вдячність, наше причастя». Гуманістичний підхід Авви Доротея полягає у вдосконаленні людини через дотримання чеснот (Заповідей Божих). Особливе місце в релігійній концепції Микола Кавасила відводить основі нового життя, що полягає в єднанні з Ісусом Христом через таїнства хрещення та миропомазання, і Євхаристії. Августин Блаженний (як захисник православної традиції) розкриває одвічну мудрість у навчанні в Бога.

Шляхом аналізу педагогічного досвіду доби Середньовіччя (Василя Великого «Гомілії», Авви Доротея «Поучення і послання», Миколи Кавасили «Життя в Христі», «Києво-Печерського Патерика», «Повісті врем'яних літ» літописця Нестора, Кирила Турівського, мислителів Климента Смолятича та Данила Заточника, «Повчання» Володимира Мономаха, Августина Блаженного) здійснено ідентифікацію людської особистості, яка виступає суб'єктом виховного процесу і проходить «суб'єктивне переживання» в своїх помислах, діяльності, в цілісному культурному просторі й перетворюється і стає Божим промыслом. Перехід від людяності до боголюдяності характеризує вектор саморефлексії тогочасної педагогічної думки.

Гуманістичні підходи до виховання на теренах України – Русі (на які мала вплив педагогічна

думка Візантії) представлені ідеями: наукою книжною, що вчить іти шляхом покаєння (Нестор); мудрістю монаха, смиренномудреністю, покаєнням, шляхами спасіння (К. Турівський); шуканні миру і творінні добра (В. Мономах); розумінні Святого писання (Д.Заточник).

Помітну роль у виховному процесі окресленого періоду відігравали стратифікаційні кодекси в західноєвропейській виховній системі готичної доби (XII–XIV ст.). Страта, на загал, є складовою соціальної структури, а в даному випадку це була вже сформована триступінчата система, що розділяла суспільство на три функціональні категорії-класи: що моляться (*oratores*), б'ються (*bellatores*) і трудящих (*laboratores*), і, власне, через що сформувалося учнівство. Адже представники того чи іншого стану «бачили своє призначення в передачі досвіду наступним поколінням корпорації».

Результати аналізу педагогічної, історичної, філософської літератури (М. Боришанська, О. Варьяш, Д. Добродєєв, Ф. Кардіні, В. Кравець, М. Ігнатенко, А. Гуревич, І. Крип'якевич) дали можливість виділити в Європі готичної доби конструктивні і деконструктивні моменти релігійного, рицарського, купецького виховання і визначити особливості їх впливу на розвиток особистості.

Взірцем релігійного виховання обрано святого, монаха, а мета героїчного та праведного життя передбачала уподібнення життю Христа. Етичний ідеал цілком співпадав із релігійним. Християнське добродіяння лежить в основі морального виховання дітей. Аскет, монах став новим і головним христовим воїном, який повинен стати на прю зі злом, гріхом, дияволом, спокусою і плоттю. Але справжній ворог знаходиться нині всередині кожної окремої людини; справжня війна – психоманія, істинна перемога – це звитяга над самим собою (Ф. Кардіні).

У специфіці гуманістичної спрямованості обрано ідею рицарського ідеалу (служіння Богові (залишатися із своєю совістю), жінці (берегиня цінностей, Матір Неустанної Помочі, королю), прояві милосердя і співчуття, обов'язку і честі у своїй діяльності.), як шлях внутрішнього переосмислення, перетворення людини. Самосвідомість лицаря виявилася стійкою, подолала рубіж середньовіччя, стала складовою системи цінностей, що її намагаємося дотримуватися навіть сьогодні («Пісня про Роланда»).

У центрі освітньо-виховних домінант пізнього Середньовіччя гуманістичної спрямованості педагогічної думки опиняється особистість із її життєвими потребами. Метою виховання ідеалу християнського були: слухняність, але свобода вибору, містика як релігійна практика, самоаналіз й самодисципліна. Освітній ідеал близькосхідних мислителів виформовувався як гармонійне поєднання розумового, морального, естетичного, фізичного та трудового виховання. Такі погляди відстоював аль-Фарабі, аль-Біруні, Ібн Сіна, Тусі.

На загальному тлі освітньо-виховних домінант пізнього Середньовіччя розкрито принцип дегуманізму, тобто втрату суспільством духовних та моральних цінностей, зменшення уваги до

особистості. Тут основне місце займає атеїзм (Е. Гутнова) як «обернений монотеїзм», в якому духовність сприймалася як патологія і невивірне каліцтво, повне нівелювання особистості. Рациональний розрахунок і передбачливість «продукують» (С. Стам) особистостей, які страждали на однобічність: всепоглинаючій жадобі до збагачення (купецтво).

У третьому розділі «Рефлексія педагогічної аксіології досліджуваного періоду на сучасному етапі» узагальнено досвід педагогічної думки окресленого періоду в аксіологічному полі цінностей, визначено профетичне значення гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя для педагога на сучасному етапі.

Вивчення аксіології цінностей здійснюють багато науковців (І. Гільова, В. Гороя, Н. Мойсеюк, В. Чайка, Ю. Шайгородський). Вони насамперед досліджують проблеми сенсу життя та сутності особистісної активності. У той же час проглядається тенденція до наростання «планетарної єдності», до пошуку «вічних цінностей», породжуваних «загальнолюдськими інтересами» і «загальнолюдськими ідеалами».

В ході аналізу виховного процесу окресленого періоду, ураховано специфіку педагогічної діяльності, теорії, концепції, ідеали, що визначають ціннісні основи культури і забезпечують орієнтацію на *абсолютні цінності*, де головною спрямованістю виховання особистості є не зміна світу, а зміна себе, самовдосконалення в межах запропонованого аксіологічного поля цінностей освітнього процесу.

Виділено абсолютні цінності: Доброта (не має часових меж), Любов, Мудрість (спрямовані на людину становлення, знаходження себе в іншому, пізнання себе, коли людина виступає суб'єктом процесу виховання).

У ході дослідження двох найзначніших в історії людства педагогічних парадигм – Сходу і Заходу – виділено найважливіші цінності, кожна з них пов'язана зі специфікою способу життя відповідного суспільства, об'єднано їх в аксіологічне поле, що є ствердженням єдності суспільства.

На поданому нижче рисунку (рис.1) продемонстровано розроблене аксіологічне поле цінностей окресленого періоду, методами самовизначення стали: екзистенційний (різниця між добром і злом), епістемологічний (спостереження), синергетичний (самоорганізації).

З позицій дослідження з'ясовано суть *екзистенції* як пошук абсолютних цінностей, їх реалізації з метою усунення недоліків. Такий підхід зумовлює толерантну інтеграцію педагога у соціокультурному середовищі. *Синергетика* (самоорганізація) передбачає трансляцію загальнокультурних цінностей. *Епістема* передбачає об'єднання процесів екзистенції і синергетики.

Визначаємо професійно – етичне значення гуманістичної спрямованості педагогічної думки, в основі якої лежить інтеграція педагога у соціокультурне середовище через формування

педагогічного досвіду в одного із найвагоміших попередніх періодів, епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя, вивчення типологій педагогічних парадигм Заходу і Сходу, які мають духовну єдність, впровадження у навчальний процес пізнання шляхом епістемі.

Рис. 1. Аксіологічне поле цінностей окресленого періоду

Згідно із формуванням педагогічного досвіду, інтеграція педагога є фундаментальною закономірністю педагогічного процесу. Вона реалізується через послідовність вивчення особливостей педагогічних знань окресленого періоду. Вивчення типологій педагогічних парадигм Заходу і Сходу передбачає необхідність відбору змісту педагогічного процесу, визначення наукових істин. Впровадження у навчальний процес пізнання шляхом епістемі передбачає особистісно осмислені епістемологічні знання, визначення чесної людської особистості, орієнтація на цінності окресленого періоду, використання системи засобів, що зумовлюють єдність навчально-виховного процесу, розвиток нового педагогічного мислення.

Профетичний характер репрезентує епістемічну проникливість, рефлексивно – креативну компетентність педагога, що здійснюється через самопізнання (пізнання в діалозі, в відображенні духовних цінностей), внутрішнє досягнення (свобода волевиявлення (вільний від гріха)), через синтез *ціннісних орієнтацій* (принцип суб'єкта (відношення педагога до власного існування); принцип суб'єкт - суб'єкта (відношення педагога до учнів); принцип цінності (релігійне відношення педагога до Бога) і реалізується у діяльності (у постійній інтерпретації).

ВИСНОВКИ

1. Систематизація педагогічних поглядів на проблему розвитку гуманістичної спрямованості в епоху віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя показала, що в основі гуманістичної спрямованості педагогічної думки досліджуваного періоду є ідея, як вища форма пізнання Істини, яка виражає суб'єкт і спрямована на його самовизначення, самоідентифікацію; основною категорією виступає духовність; висхідними пунктами є прийняття *ціннісних орієнтацій*. Це спонукає особистість стати на шлях пізнання і зумовлює її перетворення.

2. На основі аналізу результатів вивчення літературних джерел, наукової літератури й особистісно осмислених епістемологічних знань визначено тенденції (у прагненні до пізнання Логосу (Нусу); у стані нірвани; єднанні з Дао; слідуванні волі Божій) через епістемологічну парадигму (в антропологічному вимірі плюс екзистенціональна свобода). З'ясовано, що в основі тенденцій лежать процеси навчання і виховання спрямовані на людиностановлення, станом якого є одухотворення, тобто вкладається в розум корисне і божественне. Епістемологічна парадигма включає пошук Істини, тобто ціннісної основи для самовизначення, що не піддається експериментальній перевірці. Важливість епістемологічної парадигми полягає у тому, що вона є ефективним засобом та метою осягнення педагогічного минулого, сьогодення, а також визначенням, моделюванням її перспективних форм. А тому має право на життя у сучасній освітній ситуації.

3. На шляху (трансценденції) розвитку «людини духовної» ми визначаємо сутність поняття «людська особистість» у контексті педагогічної думки епохи Середньовіччя. *Особистість* – духовно-матеріальне єство, створене Богом за своїм Образом і подобою і покликане до досконалості (через віру, що діє через любов) і наслідування заповідей «блаженства» – чеснот (які, дбайливо плекаючи, стають нашою другою натурою), й оновлення (протягом усього життя), зцілення покаанням, наукою розсудливості (постом), спогляданням (заповіддю, що торкається царини розуму), смиренномудреністю у пізнанні себе. Її метою і результатом є очищення від п'ятьма гріха як «просвітлення» Божественною благодаттю – аж до відновлення втраченої людиною богоподібності. На шляху стратифікації ми виділяємо ідею рицарського ідеалу, як шлях внутрішнього переосмислення, перетворення людини; шлях секуляризації визначає освітній ідеал, як гармонійне поєднання розумового, морального, естетичного, фізичного та трудового виховання.

4. В аксіологічних ідеях гуманістичної спрямованості (Піфагор, Сократ, Платон, Конфуцій, Будда, Чжуан-цзи, Василь Великий, Авва Доротей, Микола Кавасила, літописець Нестор, Кирило Турівський, мислителі Климент Смолятич та Данило Заточник, Августин Блаженний, «Махабхарата», «Рамаїя», «Біблія») визначено гармонійну загальнолюдську субстанцію, що орієнтується на абсолютні цінності (які включають у себе якості, що реалізуються засобами):

Доброта (не має часових меж), Любов, Мудрість, спрямовані на людиностановлення, знаходження себе в іншому, пізнання себе, в якому людина виступає суб'єктом процесу виховання. Домінантними якостями виступають: благоговіння, самопожертва; терпіння, людяність і обов'язок, благородство, совісна воля, стриманість, смиренність, радість, довготерпіння, милосердя, лагідність, братолюбство; прощення, поступлення, повчання; праведність, чеснотність, мовчазність, скромність; знання прекрасного, першосущного, божественного; прощення – поступлення – повчання. Засобами формування Самопізнання виділені: щоденна молитва, віра, богослужіння, покаяння, наслідування заповідей блаженств, споглядання, обряди, медитація, духовне просвітлення, дотримання моральних правил. Методами Самовизначення стали: екзистенційний (різниця між добром і злом), епістемологічний (спостереження «чистого знання»), синергетичний (самоорганізації). Завдяки цьому особистість отримує здатність моделювати себе відповідно до високих ідеалів, забезпечуючи при цьому свою цілісність; прагне знайти найвищий сенс свого існування.

5. Нова доба витіснила гуманітаризм технічним раціоналізмом, в якому людина усвідомила себе богом світу і природи. На сучасному етапі людська особистість повинна утверджуватись через ідеї екзистенції, синергетики, епістеми, що поверне її культуру і суб'єктивність до життя. Тому *профетичне* значення гуманістичної спрямованості для педагога полягає у духовній потребі епістемологічного пізнання сакральних традицій, особистісному осмисленні та аналізі сакральної інформації, здатності здійснювати індивідуальний підхід до духовно-просвітницької діяльності у школі. Це передбачає інтеграцію педагога у соціокультурне середовище через формування педагогічного досвіду в одного із найвагоміших попередніх періодів, епохи віхових культур Стародавнього світу і Середньовіччя, на вивчення типологій педагогічних парадигм Заходу і Сходу, які мають духовну єдність, впровадження у навчальний процес пізнання шляхом епістеми.

6. *Профетичний характер* гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду репрезентує епістемічну проникливість, рефлексивно – креативну компетентність педагога, що здійснюється через самопізнання (пізнання в діалозі, в відображенні духовних цінностей), внутрішнє досягнення (свобода волевиявлення (вільний від гріха)), через синтез *ціннісних орієнтацій* (принцип суб'єкта (відношення педагога до власного існування)); принцип суб'єкт - суб'єкта (відношення педагога до учнів); принцип цінності (релігійне відношення педагога до Бога) і реалізується у діяльності (у постійній інтерпретації).

Здійснене дослідження свідчить, що гуманістична спрямованість педагогічної думки окресленого періоду залишається актуальною і потребує глибокого вивчення задля її використання в сучасному освітньому просторі. З метою запровадження запропонованого підходу до вивчення проблеми необхідними вважаємо проведення у вищих навчальних закладах семінарів, конференцій, введення спецкурсу «Гуманістична спрямованість майбутнього викладача».

Основною метою такого спецкурсу є ознайомлення студентів з тенденціями розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду, із цінностями виховного процесу, профетичним значенням гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду для педагога на сучасному етапі.

Виконана робота не претендує на вичерпність в аналізі всіх аспектів окресленої проблеми, а тому залишає місце для подальших історико-педагогічних досліджень. Перспективними напрямками вважаємо: формування прийомів, методів педагогічної діяльності, основу яких складатиме епістемологічне пізнання.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

I. Статті в наукових фахових виданнях

1. Мармураш Л. П. Ідеальна модель виховання особистості / Л.П.Мармураш // Наука і сучасність. Серія : Педагогічні науки: зб. наук. праць / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – Т. 31. - С. 66–70.

2. Мармураш Л. П. Гуманістична спрямованість системи освіти в Європі періоду давнини / Л. П. Мармураш // Наука і сучасність. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. праць / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – Т. 37. – С. 66–71.

3. Мармураш Л. П. Проблема людини і її духовного виховання у середньовічній духовно-виховній моделі сходу / Л.П. Мармураш // Спеціалізація особистості. Серія : Педагогічні науки / Нац. Пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – Київ, 2003. – Т. 21. - С. 28–35.

4. Мармураш Л. П. Релігійні освітньо-виховні домінанти : еволюція від сакралізації до секуляризації (епоха середньовіччя) / Л. П. Мармураш // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2006. – № 1. – С. 92–97.

5. Мармураш Л.П. Стратифікаційні кодекси у виховній системі Середньовіччя / Л.П. Мармураш // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2006. – № 17. – С.169–172.

6. Мармураш Л. П. Профетичне значення гуманістичної спрямованості педагогічної думки епохи віхових культур та середньовіччя для педагога на сучасному етапі / Л. П. Мармураш // Проблеми освіти / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти ; [за ред. С. М. Ніколаєнко]. – Київ, 2008. – № 58, Ч. 2. – С. 23–27.

II. Навчально-методичний посібник:

7. Мармураш Л.П. Розвиток гуманістичної освітньої парадигми від доби віхових культур стародавнього світу до пізнього середньовіччя : методичні рекомендації із історії педагогіки / Л. П. Мармураш. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 176 с.

III. Матеріали конференцій:

8. Мармураш Л. П. Освіта та виховання в контексті етико-педагогічної думки давнини та середньовіччя крізь виміри “східної” та “західної модифікації” / Л. П. Мармураш // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4-5 трав. 2006 р. – Тернопіль, 2006. – С. 23–27.

9. Мармураш Л. П. Педагогічні засади минулого – основа для розробки нових напрямів навчально-виховного процесу школи / Л.П. Мармураш // Українська національна школа : стан та перспективи розвитку : матеріали обласної наук.-практ. конф., присвяченої 15 річниці прийняття Концепції української національної школи, 15 груд. 2006. – Тернопіль, 2006. – С. 23–25.

10. Мармураш Л. П. Педагогічна аксиологія класичної гуманітарної спадщини у процесах модернізації вищої освіти України / Л. П. Мармураш // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 31 трав. – 1 черв. 2007 р. / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко. – Львів, 2007. – Ч. 2. – С. 247–249.

АНОТАЦІЇ

Мармураш Л.П. Розвиток гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу та Середньовіччя. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. –Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2009.

Дисертація присвячена проблемі розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки в епоху віхових культур Стародавнього світу та Середньовіччя.

На основі науково обґрунтованих тенденцій (у прагненні до пізнання Логосу (Нусу); у стані нірвани; єднанні з Дао; слідуванні волі Божій) розвитку гуманістичної спрямованості педагогічної думки через епістему (спостереження), антропологічну рефлексію крізь епохи віхових культур Стародавнього світу *систематизовано* результати педагогічних поглядів у створенні принципово нової особистісно зорієнтованої концепції гуманістичної спрямованості, яка включає *виокремлене* аксіологічне поле цінностей окресленого періоду, основою якого є *абсолютні цінності*: Доброта, Любов, Мудрість, *домінантні якості* (благоговіння, самопожертва; терпіння, людяність і обов'язок, благородство, совісна воля, стриманість, смиренність, радість, довготерпіння, милосердя, лагідність, братолюбство; прощення, поступлення, повчання; праведність, чеснотність, мовчазність, скромність; знання прекрасного, першосущного, божественного; прощення – поступлення – повчання), *методи самопізнання* (екзистенційний,

епістемологічний, синергетичний), *засоби* формування якостей: щоденна молитва, віра, богослужіння, покаяння, наслідування заповідей блаженств, споглядання, обряди, медитація.

Розкрито профетичний характер гуманістичної спрямованості педагогічної думки окресленого періоду, який репрезентує епістемічну проникливість, рефлексивно – креативну компетентність педагога, що здійснюється через самопізнання (пізнання в діалозі, в відображенні духовних цінностей), внутрішнє досягнення (свобода волевиявлення (вільний від гріха)), через синтез *ціннісних орієнтацій* (принцип суб'єкта (відношення педагога до власного існування); принцип суб'єкт - суб'єкта (відношення педагога до учнів); принцип цінності (релігійне відношення педагога до Бога) і реалізується у діяльності (у постійній інтерпретації).

Ключові слова: гуманістична спрямованість, педагогічна думка, вихові культури, епістемологічна парадигма, профетичний характер.

Мармураш Л. П. Развитие гуманистической направленности педагогической мысли в эпоху осевых культур и Средневековья. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук п специальности 13.00.01– общая педагогика и история педагогики. –Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2009.

Диссертация посвящена проблеме развития гуманистической направленности педагогической мысли в эпоху осевых культур и средневековья.

На основе научно обоснованных тенденций (в стремлении к познанию Логоса (Нусу); в состоянии нирваны; единении из Дао; следовании воле Божьей) развития гуманистической направленности педагогической мысли через эпистемологическую парадигму, антропологическую рефлексия сквозь эпохи осевых культур Древнего мира *систематизированы* результаты педагогических взглядов по созданию принципиально новой личностно сориентированной концепции гуманистической направленности. Она включает *выделенное* аксиологическое поле ценностей данного периода, основой которого являются: *абсолютные ценности* Доброта, Любовь, Мудрость, *доминантные качества* (благоговение, самопожертвование; терпение, человечность и обязанность, благородство, совестливая воля, сдержанность, смиренность, радость, долготерпение, милосердие, кротость, братолюбие; прощение, поступление, наставление; праведность, честность, молчаливость, скромность; знание прекрасного, истинного, божественного; прощение – поступление – наставление); *методы самопознания* (экзистенциальный, эпистемологический, синергетический); средства формирования качеств: ежедневная молитва, вера, богослужение, покаяние, подражание заповедям блаженств, созерцания, обряды, медитація.

Раскрыт профетический характер гуманистической направленности педагогического мнения данного периода, который представляет эпистемичную пронизательность, рефлексивно-креативную компетентность педагога, осуществляемую через самопознание (познание в диалоге, в отображении духовных ценностей), внутреннее достижение (свобода волеизъявления (свободный от греха)), через синтез *ценностных ориентаций* (принцип субъекта (отношение педагога к собственному существованию); принцип субъект-субъекта (отношение педагога к ученикам); принцип ценности (религиозное отношение педагога к Богу) и реализуется в деятельности (в постоянной интерпретации).

В работе на основе идей педагогической мысли эпохи осевых культур Древнего мира и Средневековья углублены и расширены положения теории гуманизации образования, которые открывают новые возможности в изучении теории и истории педагогики, в частности, проблем развития общего мирового педагогического процесса, типологии разных педагогических парадигм. Материалы и выводы работы способствуют реализации объективных подходов к пониманию педагогического прошлого, осознанию необходимости обращения к внутренним педагогическим традициям.

На базе материалов исследования разработаны учебно-методическое пособие «Розвиток гуманістичної освітньої парадигми від доби віхових культур Стародавнього світу до пізнього Середньовіччя» (Методические рекомендации по истории педагогики), авторская программа для спецкурса «Гуманістична спрямованість майбутнього викладача». Материалы исследования могут быть использованы при изучении дидактики, для преподавания нормативных курсов, спецкурсов и спецсеминаров в высших учебных заведениях, а также для написания монографий по соответствующей проблематике, учебников и пособий по истории педагогики.

Ключевые слова: гуманистическая направленность, педагогическая мысль, осевые культуры, эпистемологическая парадигма, профетический характер, аксиологическое поле.

Marmurash L. P. Humanistic direction development of the pedagogical thought in the epochs of the Axial cultures and the Middle Ages. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences, speciality 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2009.

This dissertation is devoted to the problem of humanistic direction of the pedagogical thought in the epochs of the the Axial cultures and the Middle Ages.

In the thesis the systematization of the pedagogical approaches to the problem of humanistic direction of the researched period is carried out. The tendencies of the pedagogical thought of the the Axial

cultures through the epistemological paradigm, antropological reflection are studied. Axiological field of values (absolute values), qualities, methods of self-determination of the the Axial cultures and the Middle Ages are defined. Professional ethic character of the pedagogical thought in the epochs of the the Axial cultures and the Middle Ages is analysed.

These research materials may be used in learning the general pedagogy and history of pedagogy or in making special courses up.

Key words: humanistic direction, pedagogical thought, the Axial cultures, epistemological paradigm, professional ethic character, axiological field.

Підписано до друку 25.02.2009 р.
Формат 60x84/16. Друк RESO.
Папір друк. Умовн. друк. арк. 0,9
Замовлення № 10. Наклад 100 прим.

Видрук оригінал-макету:
редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027